

BASKERVILLE SERIE

Beroemde Romeinen

Ploutarchos

Beroemde Romeinen

De levens van Camillus, Fabius
Maximus, Cato de Oudere,
Titus Flamininus, Marius, Sulla,
Cicero, Pompeius, Caesar, Cato
de Jongere, Brutus en Marcus
Antonius

Vertaald en toegelicht door
H. W. A. van Rooijen-Dijkman

Athenaeum—Polak & Van Genneep
Amsterdam 2008

Oorspronkelijke titel *Bioi paralleloi*

Copyright © vertaling H. W. A. van Rooijen-Dijkman/
Athenaeum—Polak & Van Gennep, Singel 262, 1016 AC Amsterdam
Copyright kaarten © Yde Bouma

ISBN 978 90 253 6390 1 / NUR 683
www.boekboek.nl
www.uitgeverijathenaeum.nl

Inhoud

Inleiding 7

Camillus 15

Fabius Maximus 52

Cato de Oudere 78

Titus Flamininus 105

Marius 126

Sulla 169

Cicero 207

Pompeius 246

Caesar 315

Cato de Jongere 368

Brutus 424

Marcus Antonius 464

Noten 527

Literatuur 566

Chronologisch overzicht 568

Enkele termen 571

Register van namen 573

Kaarten 606

Inleiding

Aan het begin van de tweede eeuw van onze jaartelling schreef de Griekse filosoof Ploutarchos in zijn woonplaats Chaironeia in Boiotië een reeks biografieën onder de titel *Parallele Levens*. Hij combineerde steeds een beroemde Griek met een beroemde Romein op grond van overeenkomsten in karakter, politieke status en/of lotgevallen in het algemeen. In zijn inleiding op het paar Alexander de Grote-Caesar zegt hij met nadruk dat hij biograaf is, geen geschiedschrijver, en dat voor hem de bekende politieke en militaire prestaties op de tweede plaats komen. Hij wil zijn lezers karakters voor ogen stellen waaraan zij een voorbeeld kunnen nemen. Eigenschappen als moed, wijsheid, mildheid, zelfbeheersing en rechtvaardigheid, zo stelt hij, wekken vanzelf het verlangen ze na te volgen. Elders zegt hij dat het ook nut heeft te wijzen op fouten en gebreken van belangrijke mannen, omdat die duidelijk maken hoe men níet moet handelen. Hij kan dus een moraliserend auteur genoemd worden, maar dan wel in een specifieke zin. Hij geeft geen rechtstreekse richtlijnen of aanbevelingen, maar bedient zich van de indirecte methode die karakteristiek is voor vertellingen, romans of toneelstukken van hoog niveau: door het volgen van de daden en woorden van de personages leert de lezer hun karakter en morele niveau kennen en kan hij daaruit zelf zijn lessen trekken. In deze vorm van moraliseren blinkt Ploutarchos uit, en daarom hebben vele generaties hun Ploutarchos, en met name diens *Parallele Levens*, gelezen en gekoesterd.

Grieken en Romeinen

Ploutarchos werd geboren rond 45 n.Chr. en was dus ongeveer zestig jaar toen hij aan dit project begon. Het heeft hem de laatste vijftintig jaar van zijn leven volop beziggehouden. Dat waren ook de jaren waarin, na de dood van de tirannieke keizer Domitianus (in 96 n.Chr.) politieke za-

ken vrijer aan de orde konden worden gesteld. Misschien stond de omvang van dit biografische project hem nog niet meteen van de aanvang af duidelijk voor ogen, maar het is zeker dat hij er steeds meer plezier in kreeg en ermee doorging tot zijn dood rond het jaar 120.

Wij kennen de namen van tweeëntwintig Grieks-Romeinse koppels. Het eerste ervan, bestaande uit twee grote veldheren, de Thebaan Epameinondas (Ploutarchos' landgenoot) en de Romein Scipio (de overwinnaar van Hannibal) is helaas verloren gegaan en daarmee ook de inleiding op het hele werk. Ploutarchos droeg zijn *Parallele Levens* op aan zijn Romeinse vriend Quintus Sosius Senecio, een naaste medewerker en vriend van keizer Trajanus. Hoewel hij zijn leven lang in Chaironeia bleef wonen, had Ploutarchos als vooraanstaand burger en afgezant van zijn land contacten met veel ontwikkelde en belangrijke Grieken en Romeinen van zijn tijd. Het is dan ook niet zo vreemd dat juist in dit Grieks-Romeinse milieu het idee van een werk over Grieken én Romeinen opkwam. Het idee was trouwens niet helemaal nieuw: de Romeinse biograaf Cornelius Nepos, een van Ploutarchos' bronnen, had in de eerste eeuw v.Chr. een (gedeeltelijk bewaard) tweedelig werk *De viris illustribus* geschreven, waarvan een deel gewijd was aan beroemde Grieken en het andere aan beroemde Romeinen.

Dat Ploutarchos zijn in het Grieks geschreven werk aan een Romein opdroeg, zal geen verbazing hebben gewekt. Voor alle ontwikkelde Romeinen was het Grieks een tweede taal die zij grondig beheersten (of meenden te beheersen, men vergelijk de wijze waarop Nederlanders met het Engels vertrouwd zijn). Vanaf het begin van de tweede eeuw v.Chr. had de Griekse cultuur in toenemende mate een plaats gekregen in de Romeinse samenleving. De Griekse wereld had op dat moment zowel politiek als cultureel haar grootste bloei achter de rug, terwijl de Romeinse literatuur nog aan het begin stond. Het was dan ook niet verwonderlijk dat de eerste Romeinse auteurs in het Grieks schreven. Cato de Oudere, een fervent tegenstander van Griekse invloeden (zie Ploutarchos' commentaar op p. 100), zou de basis leggen voor het Latijnse proza, maar tegelijkertijd nam de kennis van het Grieks snel toe. Gegoede families hadden niet zelden een Griekse huisslaaf als gouverneur (*paidagogos*) voor hun kinderen, en voor jongemannen bestond de beste afsluiting van hun opleiding uit een studiereis naar cultuurcentra als Athene en Rhodos, waar zij lessen volgden bij Griekse retoren en filosofen.

Bij al hun bewondering voor het Griekse denken en spreken waren de Romeinen overtuigd van hun eigen superioriteit wanneer het op daden aankwam; maar hun eerbied voor de Griekse taal, cultuur en leefwijze was zo groot dat ze het oosten niet de romanisering oplegden die in de westelijke provincies plaatsvond. Ook wanneer zij in Griekenland nieuwe steden stichtten, hadden die een Grieks-hellenistisch karakter, en men sprak er Grieks.

Ploutarchos zelf kwam, zoals hij in zijn inleiding op de levens van Demosthenes en Cicero meedeelt, er pas laat toe Latijn te leren. Hij woonde in Griekenland, schreef in het Grieks en de Romeinse magistraten en diplomaten met wie hij in contact kwam en bevriend raakte beheersten zijn taal. Toen hij echter biografieën van Romeinen ging schrijven (hij begon met een kleine serie levens van Romeinse keizers, waarvan er slechts twee bewaard zijn, Galba en Otho) moet hij kennis van het Latijn onmisbaar hebben geacht.

In de eerdergenoemde inleiding op Alexander en Caesar deelt Ploutarchos mee dat hij voor een goed karakterbeeld van zijn personages zijn stof niet in de eerste plaats bij de geschiedschrijvers zocht. Hij speurde, zowel voor de Grieken als voor de Romeinen, naar bijzondere gegevens die iemands karakter en levenshouding beter onthullen dan zijn grote politieke en militaire prestaties: eigen uitspraken, kleine feiten, commentaar van tijdgenoten en anekdotes. Natuurlijk kon hij voor de levensloop van zijn personages de geschiedschrijving niet missen. Hij hoefde daarvoor geen Latijn te leren: Griekse historici zoals Polybios hadden de Romeinse geschiedenis in hun eigen taal beschreven, en waarschijnlijk kon Ploutarchos ook beschikken over Griekse vertalingen en excerpten van Latijnse werken. Maar hij vond dat blijkbaar niet genoeg. Zijn kennis van het Latijn stelde hem in staat niet alleen de werken van Livius, Cicero en andere Latijnse prozaschrijvers in het origineel te lezen, maar ook dagboeken, memoires en brieven van zijn Romeinse personages en hun vrienden.

In de biografieën van Romeinen valt op dat Ploutarchos nogal eens toelichting geeft op Romeinse zaken zoals namen, ambten en gebruiken. Hij doet dat niet met Griekse zaken in de Griekse levens. Blijkbaar vond hij het nodig Griekse lezers extra informatie te geven over Romeinen, maar niet omgekeerd. De Romeinen waren zoals gezegd van jongs af vertrouwd met de Griekse taal en cultuur. Maar het geheel ontbreken

van enige toelichting bij minder bekende Griekse zaken doet vermoeden dat Ploutarchos in eerste instantie Griekse lezers voor ogen had.

DE TWAALF ROMEINEN

Dit boek vormt het tweede, op zichzelf staande deel van een uitgave waarin Ploutarchos' levensbeschrijvingen op een afwijkende manier worden gepresenteerd. De twee delen bevatten elk een selectie van twaalf chronologisch gerangschikte biografieën, respectievelijk van Grieken en Romeinen, waarvan er negen onderling een combinatie vormen. Het loslaten van de parallel heeft het mogelijk gemaakt de Romeinen in chronologische volgorde te plaatsen, zoals dat ook in het Griekse deel van deze uitgave met de Grieken is gebeurd. Ploutarchos vervaardigde het grootste deel van de *Levens* in willekeurige volgorde en koos ook de meeste tegenhangers uit willekeurige, vaak ver uiteen-gelegen tijden. Dit Romeinse deel geeft voor elk personage aan het begin van de noten naast biografische gegevens ook beknopte informatie over de Griekse tegenhanger. Ploutarchos noemt de gekozen pendanten alleen in enkele inleidingen, nooit in de levensbeschrijvingen zelf. Daarom kan elke biografie als een zelfstandig geheel worden gelezen. De chronologische reeksen van de Grieken en de Romeinen bieden ook in deze vorm veel stof voor vergelijkingen en ze geven bovendien de personages een plaats in het geheel van de geschiedenis.

In een selectie van grote Romeinen zijn er namen die niet mogen ontbreken: Marius, Sulla, Cicero, Pompeius, Caesar, Cato de Jongere, Brutus en Marcus Antonius. Zij waren allen actief in de eerste eeuw voor onze jaartelling en voor een groot deel tijdgenoten. Zij worden voorafgegaan door vier belangrijke Romeinen uit vroegere tijden. Geopend wordt met Camillus, de eerste grote historische figuur, nog gedeeltelijk met legenden omgeven. Hij was de man die Rome van de Galliërs bevrijdde en de verwoeste stad een nieuw bestaan gaf (begin vierde eeuw v.Chr.). Daarop volgen uit het eind van de derde en het begin van de tweede eeuw Fabius Maximus, Hannibals eerste grote Romeinse tegenstander, Cato de Oudere, voorvechter van Oud-Romeinse zeden en deugden, en Titus Flamininus, de man die Filippus v van Macedonië overwon en Griekenland bevrijdde van het Macedonische juk. Deze vier mannen vertegen-

woordigen belangrijke fasen van de groei van het Romeinse rijk. In de loop van de tweede eeuw v.Chr. breidde de macht van Rome zich steeds verder buiten Italië uit, tot in Afrika en Klein-Azië, en werden ook Macedonië en Griekenland Romeinse provincies. Tegelijkertijd ontstond in Rome en Italië zelf sociale onrust, die vooral voortkwam uit het landbezit en andere privileges van de adelstand (*nobilitas*). Kritiek daarop kwam vooral uit kringen van de tweede stand, die van de ridders (*equites*). Kenmerkend voor deze periode zijn Ploutarchos' biografieën van de revolutionaire volkstribunen Tiberius en Gaius Gracchus, actief in respectievelijk 133 en 123 v.Chr. Deze zijn vrij recentelijk vertaald door F. Meijer en daarom niet in de hier geboden selectie opgenomen.

Aan het eind van de tweede eeuw v.Chr. gaan Marius en Sulla een belangrijke rol spelen. Hun machtsstrijd was in feite een conflict tussen een *homo novus* (nieuweling) uit de ridderstand en een man van oude adel. In dit verband moet erop worden gewezen dat Ploutarchos (zelf een aristocraat met weinig of geen vertrouwen in de grillige grote massa) voornamelijk uitgaat van de tweedeling senaat of aristocratie en volk, die het gemakkelijkst te vergelijken is met de Griekse tegenstelling tussen de raad of elite en de volksmassa, en dat hij voor de Romeinse ridderstand nauwelijks aandacht heeft. Dat leidt in het leven van Marius enige malen tot een vertekende voorstelling van zaken, die overigens voor Ploutarchos bijzaak was, omdat het hem om een karakterschets ging.

De zes personen die de tweede helft van de selectie vormen zijn nauw met elkaar verbonden geweest. Cicero en Pompeius werden geboren in 106, Caesar in 100, Cato in 95, Brutus in 85 en Marcus Antonius in 82. Zij traden allen op de voorgrond in de roerige gebeurtenissen van de eerste eeuw v.Chr. en stierven geen van allen een natuurlijke dood: Pompeius werd vermoord in Egypte in 48, Cato koos de dood in Afrika in 46, Caesar werd vermoord in 44, Cicero in 43, en Brutus sloeg na de slag bij Filippi in 42 de hand aan zichzelf. Marcus Antonius overleefde hen geruime tijd, maar na een turbulente tijd van samenwerking en conflicten met Caesars adoptiefzoon Caesar Octavianus (de latere keizer Augustus) benam ook hij zich in 30 het leven, gevolgd door Kleopatra, die de laatste jaren van zijn leven had beheerst. Zijn biografie eindigt met het opvallende feit dat hij de betovergrootvader was van keizer Nero. Met deze keizer bereikte Ploutarchos zijn eigen tijd: hij was er getuige van dat Nero Griekenland in 67 n.Chr. vrij verklaarde (zie p. 116).

Misschien heeft Ploutarchos deze laatste zes biografieën min of meer als één project opgevat. In elk geval is hier het best te zien hoe hij te werk ging en zijn bronnen gebruikte. De verhalen worden steeds geschreven vanuit een andere gezichtshoek, met een andere keuze van feiten en andere accenten, details en anekdotes. Het is duidelijk dat Ploutarchos zijn bronnenmateriaal naar behoefte selecteerde en benutte. Men kan hem hier en daar op slordigheden betrappen, maar ook blijkt hij bewust gegevens die niet in het door hem gewenste beeld passen te wijzigen of weg te laten. In Pompeius' biografie verschijnt Caesar na het oversteken van de Rubicon al na enkele dagen in Rome, zonder de maandenlange omweg via Brundisium, waar hij Pompeius nog hoopte aan te treffen. Daarentegen is in Caesars eigen levensbeschrijving de volgorde correct weergegeven (p. 298 en 342). En in de biografie van Marcus Antonius laat hij, waarschijnlijk tegen beter weten in, diens activiteiten bij Caesar in Gallië helemaal weg. Voor meer voorbeelden wordt verwezen naar de noten.

Er is al op gewezen dat Ploutarchos zocht naar bijzondere gegevens over zijn personages. Hij wilde de nadruk leggen op hun karakter en hun houding tegenover vaak opzienbarende levensomstandigheden. De *Levens* maken duidelijk dat het materiaal waarover hij beschikte hem in het ene geval meer voor zijn doel opleverde dan in het andere. Ze zijn niet alle in gelijke mate karakterstudies, soms overheersen bij gebrek aan andere gegevens de historische feiten. De biografie van Caesar, aan wie vooral een doelbewust streven naar macht wordt toegeschreven, heeft een sterk historische inslag, terwijl in die van Pompeius, Cato de Jongere en Brutus veel meer aandacht wordt besteed aan het karakter en de moraal van deze Romeinen. Ook in de levens van de oudere Romeinen is het aandeel van de geschiedschrijvers groot. Bij Flamininus krijgt men af en toe de indruk dat Ploutarchos de tekst van Livius naast zich had liggen. Een aantal bronnen waarover zekerheid bestaat is te vinden in de tekst en noten van de afzonderlijke biografieën. Een uitzondering wordt hier alvast gemaakt voor Gaius Asinius Pollio, een trouwe vriend en metgezel van Caesar. Hij was aanwezig op het moment dat Caesar de Rubicon overstak en aan hem danken we de kennis dat Caesar op dat moment (in het Grieks!) zou hebben gezegd: 'De teerling moet nu maar geworpen zijn.' Asinius schreef als ooggetuige een geschiedwerk over de jaren 60-42 v.Chr. en het is diep te betreuren dat dit verslag

uit de eerste hand voor ons verloren is gegaan. Voor Ploutarchos was hij een belangrijke bron.

Zoals aan het begin van deze inleiding al gezegd is, stond Ploutarchos naar eigen zeggen bij het schrijven van zijn *Parallele Levens* een moreel doel voor ogen. Hij geeft geen voorschriften aan zijn lezers en doet slechts bij uitzondering moralistische uitspraken in de vorm van rechtstreekse lof of afkeuring. Hij kiest ervoor leerzaam te zijn in een indirecte vorm, door suggestieve beschrijvingen of commentaar van de omgeving op de betrokkene. Soms laat hij zich meeslepen door oprechte bewondering of verontwaardiging, zoals bijvoorbeeld naar aanleiding van het feit dat Cato de Oudere zijn oude slaven zo hardvochtig behandelde (p. 82-83). Maar gewoonlijk onthoudt hij zich van commentaar en laat hij de feiten voor zichzelf spreken.

Zoals bij de uitgave van de Grieken is ook in dit Romeinse deel gekozen voor een Grieks/Nederlandse spelling van de Griekse eigennamen, met uitzondering van enkele bekende namen als Byzantium en Cyprus. De samenstelling van de Romeinse persoonsnamen wordt toegelicht aan het begin van het register op p. 573. Omdat bij deze Romeinse levens vaker dan in de Griekse selectie dezelfde historische feiten keer op keer een rol spelen, is naast de korte biografie bij de noten van elk personage ook op p. 568 een algemeen chronologisch overzicht van de Romeinse geschiedenis tot het einde van de Republiek opgenomen.

Veel dank gaat uit naar de medewerkers van de uitgeverij, met name naar R. P. Zweedijk, de zorgvuldige meelezer van deze tekst, voorts naar J. M. Bremer voor waardevolle kanttekeningen bij de inleiding en naar J. A. M. van Rooijen voor zijn luisterend oor en morele steun.

Camillus

Van de vele opmerkelijke dingen die over Furius Camillus worden be- 1
richt lijkt wel het eigenaardigste en meest verrassende dat deze man, die
als bevelhebber veel grote successen behaalde, vijfmaal tot dictator werd
gekozen, viermaal triomfeerde en betiteld werd als Tweede Stichter van
Rome, niet éénmaal consul is geweest. Oorzaak hiervan was de toen-
malige politieke situatie: het volk wenste wegens onenigheid met de se-
naat geen consuls te benoemen maar koos krijgstribunen als leiders. Zij
handelden wel in alle opzichten met consulaire bevoegdheid en macht,
maar hun bestuur werd als minder drukkend ervaren door hun aantal.
Want het idee dat er zes mannen aan het hoofd van de staat stonden in
plaats van twee bood enige troost voor degenen die gekant waren tegen
de oligarchie.

In deze tijd bereikte Camillus het hoogtepunt van zijn faam en macht.
Hij wenste geen consul te worden tegen de wil van het volk, hoewel er
tijdens zijn loopbaan menigmaal consulverkiezingen werden geduld.
Maar in de vele andere hoge functies die hij bekleedde gedroeg hij zich
zo dat zijn macht als alleenheerser ook aan anderen leek toe te behoren,
terwijl bij een gedeeld commando alle roem aan hem toeviel. In het eer-
ste geval zorgde zijn gematigde optreden ervoor dat hij regeerde zonder
afgunst te wekken, in het tweede was het zijn wijze beleid waardoor hij
onbetwist de eerste plaats innam.

Het huis van de Furii stond in die tijd nog niet hoog in aanzien en hij 2
verwierf als eerste van zijn familie door eigen kwaliteiten faam in de gro-
te slag tegen de Aequen en Volsken, waarin hij meevocht onder dictator
Postumius Tubertus. Want terwijl hij voor de linie uitreed werd hij in
zijn dijbeen gewond, maar hij gaf niet op. Hij trok de speer uit de wond,
ging de strijd aan met de moedigste mannen van de vijand en dreef hen
op de vlucht. Daarvoor ontving hij diverse eerbewijzen en werd hij on-
der andere tot censor benoemd, een ambt dat in die tijd hoog in aanzien
stond.¹ Uit zijn periode als censor wordt de loffelijke daad gememoreerd

dat hij de ongehuwde mannen door overreding of dreiging met straf er-toe bracht te trouwen met de weduwen (daarvan waren er veel ten gevolge van alle oorlogen), en ook de maatregel dat de wezen, die voordien geen belasting betaalden, belastingplichtig werden. Dat was nodig in verband met de grote militaire expedities, die hoge uitgaven vereisten.

Vooraf de belegering van Veii was een zware last. (Sommigen noemen de bewoners Veientani.)² Deze stad was een sterke voorpost van Etrurië en deed in aantallen wapens en hoeveelheid soldaten niet onder voor Rome. Zij beroemde zich op haar rijkdom en verfijnde, weelderige en kostbare levensstijl en had tegen de Romeinen al veel eervolle gevechten geleverd om roem en heerschappij. In die tijd had ze haar eierzucht laten varen na grote, verpletterende nederlagen. De bewoners hadden hoge en sterke muren opgetrokken en de stad ruim voorzien van wapens, werptuigen, levensmiddelen en alle andere benodigdheden. Zo hielden ze welgemoed het beleg vol, dat lang duurde en voor de belegeraars niet minder inspannend en lastig was. Want zij waren gewend in de zomer korte campagnes in het buitenland te voeren en de winters thuis door te brengen, maar nu werden ze voor het eerst door hun krijgstrubunen gedwongen forten te bouwen, een versterkt legerkamp aan te leggen en in het land van de vijand zomer en winter door te brengen, en de oorlog duurde nu al bijna zeven jaar.

De leidende magistraten kregen de schuld. Omdat men vond dat ze de belegering te slap uitvoerden, werden ze uit hun ambt ontzet en werden er voor de oorlog andere gekozen. Een van hen was Camillus, die toen voor de tweede keer krijgstrubun was.³ Op dat moment kreeg hij echter niets met de belegering van Veii te maken, omdat hij door loting oorlog moest voeren tegen de Faleriërs en Capenaten, die, nu de Romeinen het druk hadden, steeds weer hun gebied hadden geteisterd en hun al gedurende de hele Etruskische oorlog problemen hadden bezorgd. Zij werden door Camillus bedwongen en met veel verliezen binnen hun muren teruggedreven.

- 3 Daarna deed zich, terwijl de oorlog in volle gang was, ook nog de gebeurtenis rond het Albaanse Meer voor die bij gebrek aan een gewone oorzaak en een natuurlijke verklaring evenveel vrees veroorzaakte als elk ander ongelooflijk wonderteken. Het was herfst, en de zomer was zeker niet geëindigd met veel regen of krachtige zuidenwind. Van de ve-

le meren, rivieren en stromen van allerlei omvang die Italië rijk is waren sommige helemaal opgedroogd, andere hadden nog nauwelijks water en de rivieren stroomden allemaal laag door hun beddingen, zoals altijd in de zomer. Maar het water van het Albaanse Meer, dat geen toe- of afvoer heeft en omringd wordt door vruchtbaar bergland, begon zonder enige oorzaak (of het moest een goddelijke ingreep zijn) zichtbaar te stijgen. Het meer zwol, bereikte de voet van de bergen en beroerde ten slotte zelfs de hoogste kammen, zonder deining of golfslag. Eerst waren alleen de herders verwonderd. Toen echter de strook land die het meer van de velden daaronder had gescheiden bezweek door de hoeveelheid en druk van het water en er vervolgens een grote stroom over de akkers en wijnvelden neerstortte en naar de zee liep, waren niet alleen de Romeinen zelf verbijsterd, maar zagen alle bewoners van Italië dit als een voorteken van groot onheil. Er werd veel over gesproken in het leger dat voor Veii lag, zodat het verhaal van het meer zelfs de belegerden ter ore kwam.

Een langdurig beleg leidt altijd tot veel contacten en besprekingen met de vijanden. En zo was er vertrouwelijke omgang ontstaan tussen een Romein en een van de burgers, een man met veel kennis van oude orakels, die als bijzonder deskundig gold op het gebied van de zienskunst. De Romein bemerkte dat deze man, toen hij hoorde van het stijgen van het meer, bijzonder blij was en de spot dreef met de belegering. Hij zei hem daarop dat dit niet het enige wonder was van de laatste tijd en dat zich bij de Romeinen nog veel vreemdere tekens dan dit hadden voorgedaan, waarover hij hem wilde vertellen om hem de kans te geven zich in de algemene nood beter te redden. De man luisterde gretig en stemde toe in een onderhoud, in de hoop enkele geheimen te vernemen. De Romein voerde hem al pratend steeds verder met zich mee, totdat ze op enige afstand van de poorten waren gekomen. Toen tilde hij, sterk als hij was, de ander van de grond, overmeesterde hem met hulp van enkele anderen die uit het legerkamp toesnelden en leverde hem over aan de bevelhebbers. In deze dwangpositie geraakt en beseffend dat een beschikking van het lot onafwendbaar was, onthulde de man geheime orakels over zijn vaderstad. Die verkondigden dat Veii niet in te nemen was tenzij de vijanden het Albaanse Meer, wanneer het overstroomde en nieuwe wegen zocht, zouden terugdringen en omleiden en het zouden beletten zich met de zee te vermengen. 4

De senaat wist niet goed raad met deze informatie en besloot een delegatie naar Delfi om de god te raadplegen. De afgezanten waren mannen van grote naam en faam, Licinius Cossus, Valerius Potitus en Fabius Ambustus. Zij voeren naar Delfi en keerden terug met orakels van de god. Enkele daarvan wezen hun op nalatigheden bij het zogeheten Latijnse Feest,⁴ een ander beval hun het water van het Albaanse Meer liefst weg te houden van de zee, door het terug te dringen in zijn oude bedding of het, als ze dat niet konden, langs kanalen en grachten naar de vlakke te leiden en daar te laten wegvloeien. Na deze berichten zorgden de priesters voor de vereiste ritën en ging het volk aan het werk om de

- 5 In het tiende jaar van de oorlog hief de senaat alle andere ambten op en benoemde Camillus tot dictator. Deze koos Cornelius Scipio als zijn adjudant en legde eerst geloften aan de goden af dat hij bij een roemrijk einde van de oorlog de Grote Spelen zou vieren en een tempel zou wijden voor de godin die de Romeinen Mater Matuta noemen.⁵ Deze godin kan men naar de uitgevoerde ritën het beste met Leukothea vergelijken. Want de vrouwen voeren daarbij een dienaar naar het heiligdom, ranselen haar af en drijven haar dan weer naar buiten. Verder nemen ze kinderen van zusters of broers in plaats van hun eigen kinderen in de armen en hun gedrag bij het offer doet denken aan dat van de voedsters van Dionysos en het verdriet van Ino om de bijzit van haar man.

Na deze geloften viel Camillus het gebied van de Falisken binnen en hij overwon hen in een grote slag, evenals de Capenaten, die hun te hulp waren gekomen. Vervolgens richtte hij zijn aandacht op de belegering van Veii. Omdat hij zag dat een rechtstreekse aanval op de stad moeilijk en gevaarlijk was, begon hij onderaardse gangen aan te leggen. Het land rondom de stad maakte graafwerk mogelijk en liet dat tot zo'n diepte toe dat de vijanden niets van de werkzaamheden merkten. Terwijl zijn hoop op succes gaandeweg toenam viel Camillus zelf de stad van buitenaf aan om de vijanden naar de muren te lokken. Intussen baanden anderen zich onzichtbaar een weg door de onderaardse gangen en kwamen ze ongemerkt binnen de burcht uit bij de tempel van Juno, de grootste in de stad, die het meest in ere werd gehouden.

Men zegt dat op dat moment de commandant van de Etrusken daar aan het offeren was, en dat de ziener bij het schouwen van de ingewanden een luide kreet slaakte en riep dat de god de overwinning schonk

aan degene die het offer zou voltooien. Bij het horen van die uitspraak, aldus het verhaal, braken de Romeinen in de onderaardse gang snel de vloer van de tempel open en doken ze met geschreeuw en wapengekletter op. Na de vlucht van de hevig geschrokken vijanden werden de ingewanden meegenomen en naar Camillus gebracht. Maar dit heeft misschien veel weg van een verzinsel.

De stad werd stormenderhand ingenomen en de Romeinen haalden er een grenzeloos rijke buit weg. Terwijl Camillus vanaf de burcht keek naar wat er gebeurde, barstte hij eerst in tranen uit, terwijl hij daar stond, en vervolgens, toen omstanders hem gelukwensden, hief hij zijn handen op naar de goden en bad: 'Grote, machtige Jupiter en gij goden die toezien op goede en slechte daden, u weet zelf dat wij Romeinen niet wederrechtelijk maar uit noodzakelijke zelfverdediging wraak nemen op deze stad van vijandige en wetteloze mannen. Maar als ons als tegenwicht voor ons huidige geluk een vergelding moet treffen, dan bid ik dat die omwille van de stad Rome en zijn leger op mij neerkomt, met zo weinig mogelijk onheil.' Toen hij zich, zoals bij de Romeinen na een gebed en huldebetoon gebruikelijk is, na die woorden naar rechts draaide, struikelde hij bij die beweging en viel. De omstanders schrokken, maar hij herstelde zich snel van zijn val en zei: 'Mijn gebed is verhoord! Een kleine struikeling in ruil voor het grootste geluk!'

Nadat de stad grondig geplunderd was, besloot hij het beeld van Juno naar Rome over te brengen, zoals hij plechtig beloofd had. Werklui kwamen daarvoor bijeen en Camillus bracht een offer en bad de godin hun goede wil te accepteren en goedgunstig samen te wonen met de goden die Rome al onder hun hoede hadden. Het beeld zou daarop met zachte stem gezegd hebben dat het daartoe bereid was en erin toestemde. Livius zegt echter⁶ dat Camillus tijdens zijn gebed en bede om bijstand het beeld van de godin aanraakte, en dat enkele aanwezigen antwoordden dat zij bereid was, toestemde en van harte meeging.

Voor degenen die vasthouden aan dat wonder pleit vooral het gelukkig lot van de stad. Want het is onmogelijk dat zij van zo'n klein en nietig begin tot zo veel roem en macht kwam zonder bijstand van een godheid die zich veelvuldig op grootse wijze manifesteerde. Zij komen overigens met meer van dergelijke verschijnselen aan: dat godenbeelden dikwijls druipen van zweet, of gezucht laten horen, of zich afwenden, of hun ogen sluiten. Niet weinig oudere geschiedschrijvers hebben dit soort za-

ken meegedeeld. En ik zou ook veel wonderbaarlijke dingen kunnen vermelden die ik gehoord heb van mensen in onze tijd, zaken die men niet zomaar kan negeren. Het is echter even gevaarlijk aan dergelijke dingen te veel geloof te hechten als ze helemaal niet te geloven. Want de menselijke zwakte kent geen grenzen en beheersing, maar slaat de ene keer door naar bijgelovige en blinde angst en dan weer naar hovaardige minachting voor de goden. Voorzichtigheid en het mijden van uitersten is het beste.

- 7 Of het nu kwam door de grootsheid van zijn daad, dat hij een stad van Rome's niveau in het tiende jaar van de belegering had ingenomen, of door alle gelukwensen die hij ontving, Camillus mat zich een ijdelheid en trots aan die niet gepast waren voor een aan wetten onderworpen magistraat. Hij hield een triomftocht met veel pracht en praal, waarbij hij zelfs vier witte paarden voor een wagen liet spannen, erop plaatsnam en zo door Rome reed, iets wat geen bevelhebber vóór hem had gedaan of na hem zou doen. Want men beschouwde een dergelijke wagen als heilig en gewijd aan de koning en vader van de goden. Dit bezorgde hem een slechte naam bij de burgers, die niet gewend waren hooghartig behandeld te worden, en hij kreeg opnieuw kritiek te verduren toen hij zich verzette tegen een wetsvoorstel om de stad te verdelen. De volkstribunen stelden namelijk voor het volk en de senaat in tweeën te delen. De helft zou in Rome blijven wonen, terwijl de anderen, door loting aangewezen, zouden verhuizen naar de ingenomen stad. Zo zouden ze over meer middelen beschikken en met twee grote en mooie steden zowel hun land als hun andere bezit beter onder hun hoede kunnen houden.

Het volk, dat intussen talrijk was geworden en niets bezat, reageerde verheugd op het voorstel en dromde voortdurend rumoerig samen rond het sprekerspodium om een stemming te eisen. De senaat en de andere vooraanstaande burgers waren echter van mening dat de politiek van de volkstribunen geen verdeling maar een opheffing van Rome betekende en ze namen in hun onvrede hun toevlucht tot Camillus. Ook hij deinsde terug voor de strijd en bedacht allerlei voorwendsels en bezigheden voor het volk, waardoor hij de totstandkoming van een wet steeds verijdelde. Daarmee wekte hij veel ergernis.

Maar de duidelijkste en voornaamste reden waarom de mensen hem haatten was de kwestie van het tiende deel van de buit van Veii. De gro-